

УДК 94(477.83)(09)“18/19”

Тарас Савшак, пошукувач Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

РОЗВИТОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ І ГІМНАЗІЯХ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

У статті розкривається розвиток методики викладання навчального предмета історії у школах та гімназіях Галичини в період з кінця ХІХ – поч. ХХ століття. Розглядається становлення змісту, добору форм та методів навчання історії в українських навчальних закладах обстежуваного періоду.

Ключові слова: освіта, методика, викладання, навчання, історія, розвиток, школа, гімназія, зміст, форми, методи.

Лит. 22.

Постановка проблеми. Методика викладання історії у загальноосвітніх навчальних закладах Галичини, починаючи з середини ХІХ ст. і завершуючи 30 – 40 роками ХХ ст., зазнала значних змін, які стосуються удосконалення змісту, добору ефективних методів, форм та засобів навчання. Важливою проблемою її становлення як науки є реалізація головних напрямів – особистісно зорієнтованого, комунікативно-діяльнісного та компетентнісного у процесі вивчення історії [4; 16]. Принципово новим підходом до методики викладання історії у обстежуваний період є поступовий перехід від розгляду історичних оповідань до розкриття історичного процесу. Для того щоб сформувавши навчально-пізнавальну діяльність учня, розкрити його здібності, потрібно виховувати в учнів загальноосвітніх закладів національну свідомість та ефективну підготовку їх до реального життя.

Зміни, які сьогодні існують в системі навчання історії в школах Галичини, вимагають конструктивно-критичного та історико-об'єктивного вивчення досвіду, його розвитку в минулому та переосмислення з позицій сьогодення. Методичний підхід до викладання історії дає можливість чітко розглянути тенденції формування історичного процесу, оцінити сучасний стан навчання історії у навчальних закладах. Вивчення конкретних історичних фактів, розкриття змісту, структури, організації навчання учнів історії дають можливість з'ясувати не лише роль і місце кожної окремої складової навчального процесу, а й виявити загальні тенденції, можливості й перспективи становлення національної системи шкільної історичної освіти в цілому.

Аналіз відвіданих уроків у загальноосвітніх школах І – ІІІ ступенів Львівського регіону, ознайомлення з роботами з методики вивчення історії в загальноосвітніх закладах свідчать про те, що більшість учителів-практиків залишаються

на позиціях традиційного уроку, віддаючи перевагу колективним формам роботи на уроках історії. Вони недостатньо уваги приділяють активізації навчально-пізнавальної діяльності учнів та інноваціям у навчанні.

Вивчення та аналіз підходів до змісту, форм та методів навчання історії, що застосовувалися протягом минулих століть в школах і гімназіях Галичини, а також творче переосмислення досягнень у цій галузі в минулому сприятимуть підвищенню ефективності і результативності новітніх систем, моделей та технологій навчання історії.

Аналіз останніх досліджень. Аналіз педагогічної та методичної літератури обстежуваного періоду показав, що є праці, у яких подається загальна характеристика розвитку освіти в Галичині. Дослідники у різний період розвитку шкільництва та освіти у цьому краї розглядають проблеми, пов'язані з політикою австро-угорської і польської влади у галузі освіти, відкритті та існуванні різних типів шкіл, гімназій, предметним викладанням основ наук у них, боротьбою народних мас за демократизацію шкіл тощо [1].

Про діяльність навчальних закладів Галичини є лише окремі відомості на сторінках педагогічної преси та деяких праць. Наприклад, С. Сірополко показав позитивний вплив Українського педагогічного товариства на розвиток української освіти в Галичині кінця ХІХ – початку ХХ ст. [18]. Л. Баїк та Б. Мітюров обґрунтували стан освіти, школи та педагогічної думки за часів Австро-Угорської монархії [2]. 90-ті роки ХХ ст. розпочинаються новим періодом вивчення освітніх процесів у західноукраїнських землях (М. Семчишин, Б. Ступарик, В. Моцюк) [17; 19; 20].

Дослідники (М. Барна, І. Курляк), використовуючи історико-джерельну основу, у своїх працях розглядають стан української початкової, гімназійної та педагогічної освіти у Галичині [3; 10]. У 1996 році виходить друком навчальний посібник “Нариси українського шкільництва” за

РОЗВИТОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ І ГІМНАЗІЯХ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

ред. О.В. Сухомлинської, у якій низка авторів досліджує історію шкільництва в нашій державі крізь призму ідеї української ментальності та української школи [12].

Оскільки наше дослідження передбачає аналіз становлення методики вивчення історії як науки, то в цьому плані важливими є праці таких сучасних українських учених, як О. Пометун, О. Савченко, О. Сухомлинська та ін., у яких обґрунтовано аспекти проблеми навчання та виховання, розвитку школи, освіти та педагогічної думки в Україні у різний період [12; 14; 16].

Як бачимо, про освіту Галичини досліджуваного періоду є наукові роботи, однак у цих дослідженнях автори розкривають розвиток шкільництва та освіти і недостатньо розглядають проблему навчання історії в школах та гімназіях, яка сприяє формуванню національної свідомості учнів у західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Мета статті. Висвітлити розвиток методики навчання історії в загальноосвітніх навчальних закладах Галичини кінця ХІХ ст. – початку ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Аналіз літератури в ретроспективному плані з проблеми розвитку методики навчання історії учнів загальноосвітніх закладів показав, що початки цієї науки заглиблені в досвід вивчення різних історій (розповідей) в Острозькій і Києво-Могилянській академіях та у братських школах [12]. Наука про викладання історії починає формуватися у середині ХІХ ст. як нова галузь вітчизняної педагогіки. Поштовхом для її появи став феномен розвитку історії та більш-менш сприятливі умови для розгортання рідної школи в суспільно-політичних умовах Австро-Угорської імперії [1, 12]. Певний поступ української освіти спостерігався в Галичині уже на початку ХІХ ст., де під Австро-Угорською імперією українцям вдалося ціною неймовірних зусиль створювати умови для відкриття гімназій з українською мовою навчання, а це в свою чергу сприяло розвитку української науки і культури. Започатковується вивчення історії у загальноосвітніх та навчальних закладах рідного краю. Так, ректор Львівської духовної семінарії В. Левицький видав у 1821 році наказ семінаристам займатися вивченням рідної історії. Свій внесок у зародження методики вивчення історії внесли і повітові училища та гімназії, навчальна база яких передбачала наявність книг з історії та збірку історичних і географічних карт. У Галичині у першій половині ХІХ ст. осередками вивчення історії були українські гімназії, закінчивши які, учні вступали

до ліцею на факультет філософії. Вивчення історії включало й ознайомлення з діяльністю австро-угорських імператорів. Вони розглядалися в книжці А. Копистянського “Оповідання історії Австрійсько-Угорської держави в зв’язку з всесвітньою історією” [8].

Основний Закон імперії від 21 грудня 1867 року та віросповідні закони створили законодавчі передумови щодо організації освіти. Це дало можливість 14 травня 1869 року прийняти Закон про шкільництво в Австрії.

У цьому законі вказувалося, що народна школа має озброювати дітей різними знаннями, в тому числі знаннями з історії та повинна здійснювати морально-релігійне виховання [1].

Аналіз публікацій на сторінках преси 60 – 70 років ХІХ ст. дає можливість зробити висновок про те, що прогресивна українська інтелігенція добре розуміла значення вивчення історії в українській школі. Зокрема, в одній із статей зазначалося, що історія, будучи описом всіх подій в минулі роки, буде цікавим предметом для дітей і навчить їх пізнавати те, яким великим опікуном людства є Бог, а також дізнатися про життя стародавніх народів та про різні події у житті людства.

У 1881 році була перекладена і опублікована “Методика навчання історії” німецького педагога Г. Дістервега. Автор закликав до об’єктивного висвітлення історичних фактів. Його ідеї були розкриті в методиці іншого німецького педагога Д. Кригера. Праця Кригера була перекладена і видана під назвою “Методика історії по Кригеру”. Учені І. Виноградов і А. Нікольський видали друком цей посібник [10]. У цій методиці розглянуто принципи, зміст, методи і форми навчання учнів загальної історії.

Потрібно зазначити, що у відповідності з навчальними планами Міністерства освіти Австро-Угорської імперії, затвердженими у 1893 році, метою навчання історії в народних школах було визначено: “сприяти вивченню історії рідного краю і монархії; вивченню найважливіших подій в розвитку людства; формуванню патріотичних почуттів в учнів”. Головним завданням шкільного курсу історії було розкриття понять про історичний процес, історичні факти та явища. Навчання історії ефективно лише тоді, коли воно звертається і до думки, і до почуттів учнів.

Вивчення та аналіз архівних матеріалів, розміщених у збірці “Spravozdanie”, показало, що з 1875/76 н.р. навчальний предмет включав у ІV – VIII класах історію та географію. Матеріал розподілявся таким чином: у 4 класі – нариси, біографічні оповідання (2 год.); 5 клас – історія

РОЗВИТОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ І ГІМНАЗІЯХ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

Стародавнього світу; 6 клас – історія середніх віків; 7 клас – нова і новітня історія до 1815 року; 8 клас – історія Австро-Угорської держави [22].

Як бачимо, спочатку історія в 4 – 7 класах вивчалася паралельно з географією, а у 8 класі водночас зі статистикою, однак пізніше після її відокремлення пропонувалося викладати історію іншим учителем [22].

Однак у зв'язку з новими навчальними планами, які були затверджені у 1890 році, курс історії в українських гімназіях значно змінився. Епізодичний курс давньої, загальної і руської історії було ліквідовано у 3 – 4 класах. Замість нього було введено у 3 класі елементарний (зв'язний) курс руської історії, а з 4 класу вводився систематичний курс давньої історії; у V – VII класах існував систематичний курс давньої історії, а VIII клас включав повторення давньої і руської історії [21, 160]. Зміна програми привела й до зміни методики викладання історії в українських гімназіях кінця ХІХ ст. “Курс історії у п'яти старших класах має на меті повідомити учням в прагматичному викладі події із загальної (“всеобщей”) та руської історії” [21, 167]. Курс цей повинен був головним чином розвивати в учнів здібності до розуміння зв'язку між подіями, причин і наслідків історичних процесів. Методикою викладання передбачалося викликати в учнів інтерес до вивчення історії з тим, щоб вони в подальшому могли читати з повним розумінням кращі історичні твори вітчизняної і закордонної літератури. При цьому вчителів необхідно привести учнів до переконання того, що доля народу постійно покращується, хоча й поволі, що добрі починання окремих історичних персоналій, не дивлячись на всі перешкоди і протидії, ніколи не залишаються без добрих наслідків. “У ході історичного життя народу виявляється дія “промисла Божія” [21, 168].

Шкільні підручники з історії різного періоду повинні являти собою не сухий конспект курсу, а пробуджувати інтерес учнів до вивчення історії, створювати в їхній свідомості історичні образи.

На початку ХХ ст. формується ліберальний напрям в розвитку шкільної історичної освіти: вчені склали для шкіл низку підручників, у яких були відображені історична і методична концепції авторів, а також книги для читання, які давали вчителів і учням багатий додатковий матеріал з історії. Головну увагу вони зосередили на висвітленні політичної історії. Зазначений методичний напрям був представлений такими методистами-істориками, як П.Г. Виноградовим, М.І. Карєєвим, С.Ф. Платоновим та іншими. Так, М.І. Карєєв активно пропагував застосування при

викладанні історії евристики як засобу повідомлення знань і способу розвитку учнів. Він визначив і сутність опитування, суть якого полягає не в перевірці знань, а в особливому прийомі навчання – організації бесіди вчителя з учнями, що має своєю метою краще засвоєння і закріплення навчального матеріалу. Вчитель привчає їх до елементарних прийомів аналізу і синтезу, індукції і дедукції, узагальнення і порівняння [6].

Важливе значення під час самоосвіти для молоді має вивчення історії за М.І. Карєєвим. У його творчій спадщині зберігся лист за № 6, який так і називався “О томъ значении, какое для самообразования должно иметь знакомство съ исторіей” [7]. На його думку, при розумному підході до викладання курсу історії він сприятиме досягненню загальної освіченості учнів, розвиткові в них історичного ставлення до життя та виховуватиме цілісну особистість [7, 137–138]. Крім того, у праці “О преподавании истории въ средней школе” М.І. Карєєв розкриває важливість предмета історії для учнів у плані підвищення їхньої гуманітарної освіти [6, 193].

У кінці 90 років ХІХ ст. існував інший методичний напрям, представником якого був Р. Виппер [5]. Він вивчив і розкрив питання методики викладання історії в австрійських класичних гімназіях. У цей час чинні плани, за якими були побудовані підручники з історії, вважалися недосконалими, а програма давала лише короткі зауваження до їхнього використання. Тому у викладанні історії в гімназіях залишалось багато спірних питань. На думку Р. Виппера, потрібно звернути увагу вчителів саме на методику викладання історії. Для цього він аналізує нову австрійську програму у зв'язку з її змістовністю, оскільки вона супроводжується інструкцією, у якій чітко визначені цілі вивчення предмету “історія”. Автор звертає увагу на те, щоб зняти епізодичний виклад історії в 3 – 4 класах і підготовку до детального вивчення цього курсу, а натомість ввести “загальну історичну освіту, виробити наукові основи для історичного світогляду і підготувати до наукового вивчення історії” [5, 126].

За твердженням Р. Виппера, в шкільному курсі історії мають вивчатися процеси людського суспільства. Учителів під час розповіді потрібно головну увагу приділяти не окремим історичним фактам, а типовим для епохи історичним явищам і поняттям. Розкриття закономірностей історичного процесу, за Р.Ю. Виппером, повинно носити індуктивний характер: учень має сам в результаті використання учителем методів

РОЗВИТОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ І ГІМНАЗІЯХ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

індукції і дедукції вивести закономірності історичного процесу. При цьому вчителеві потрібно надати всі необхідні матеріали і провести консультацію.

Інтенсивна розробка проблем викладання історії привела до появи нових посібників з методики. У 1899 році вийшла книга А. Кролюницького “Досвід методики елементарного курсу історії” [9]. Ця праця орієнтувала вчителів не на механічне заучування школярами історичного матеріалу, а на його осмислене засвоєння. У перше десятиліття ХХ ст. з’явилася цікава за змістом і технологією викладу праця К.П. Покотило “Практическое руководство для начинающего преподавателя истории”, у змісті якої на науково-методичному рівні розкрито принципи, завдання, мету, зміст, форми та методи навчання історії в освітніх закладах [13]. Важливими є розділи, які присвячені окремо роботі вчителя та учнів на уроках історії в середній школі. Для вчителя пропонуються різні види та форми, методи та прийоми навчання історії на уроці. Праця учнів на уроці включає читання книг, підготовку, написання та виголошення рефератів на історичні теми. Змістовними є додатки з тем: “Що читати учням з історії?”; “Список рекомендованих книжок за розділами і з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей – молодшого (1 – 2; 3 – 4 кл.); середнього (5 – 7 кл.); старшого віку (8 – 10 кл.)” [13].

Низка методистів кінця ХІХ – поч. ХХ ст. надавала великого значення підручникам з історії. Аналіз змісту, структури та оформлення окремих з них показав, що існували такі типи підручників: а) підручники з історії елементарного курсу (1 – 2 кл.); б) підручники з історії систематичного курсу (3 – 4 класи); в) підручники із загальної історії для різних класів; г) підручники з окремих частин історії (давніх часів; середніх віків); д) хрестоматії для молодших та старших класів тощо [5; 6; 8; 11; 13].

У методиці вивчення історії неабияке значення має наочність: історичні карти (настінні, настільні), картини, альбоми, таблиці. Більш повне вираження у навчанні історії знайшла ідея образності шляхом створення різноманітних наочних посібників з предмету.

Активно запроваджуються методи викладання та учіння історії. До них належить біографічний метод, який передбачав розповідь про видатні історичні персоналії; колективно-категоріальний метод був пов’язаний з групуванням історичного матеріалу за основними поняттями та ідеями. Хрестоматійний метод навчання реалізувався через читання і обговорення першоджерел з

хрестоматій або підручників. Застосовувалися прогресивний і регресивний методи учіння. Якщо прогресивний метод передбачав вивчення подій у хронологічній послідовності, починаючи з найдавніших, то регресивний – навпаки, починав вивчення подій з сучасності, поступово заглиблюючись у минуле країни. На поч. ХХ ст. вчителі прагнули до такої побудови уроку з історії, яка б стимулювала самостійну пізнавальну діяльність учнів, формувала б у них потребу в знаннях. Проблему поєднання змісту навчання історії з формами і методами, що сприяло б розвитку навичок самостійного оволодіння знаннями з історії, розглядали в своїх роботах ще в кінці ХІХ ст. такі методисти, як І. Виноградов, А. Нікольський, М. Кареев, А. Кролюницький [6; 9; 11].

Перші спроби розмежувати поняття “методика навчання” і “методика викладання” були виконані в курсі педагогіки в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. М. Демковим, М. Олесницьким, І. Скворцовим, К. Смирновим та ін. Глибоке вивчення питань застосування методики навчання у структурі уроку історії припадає на початок ХХ ст. Їм висвітленню були присвячені праці П. Виноградова, А. Гартвіга, М. Коваленського, Я. Кулжинського, Н. Покотило. Вони розглядали мету, завдання, зміст, методи та форми навчання історії учнів середньої школи та гімназії.

Становлення методики навчання історії у період створення програм і підручників для самостійного вивчення історії в школі у 20 – 30 рр. здійснювалося поступово. Перед вчителями історії ставилося завдання: вивчати курси в хронологічній послідовності, викладати матеріал у живій і цікавій для учнів формі. Під час підготовки вчителя до уроку історії головним в роботі став добір і написання текстів історичного характеру, а на уроці потрібно було оволодіти методикою диктування учням. Ця проблема розкрита в роботі М. Рапаєвої, яка розглянула методи та прийоми навчання учнів на уроках історії [15].

Висновки. Аналіз літератури з обстеженої проблеми дає підстави стверджувати, що відсутні дослідження проблеми розвитку методики навчання учнів історії в школах Галичини в кінці ХІХ – поч. ХХ ст. як закономірного і цілісного процесу. Є лише фрагментарне висвітлення окремих аспектів вивчення учнями галицьких шкіл історичних процесів, розрізнених як у науково-теоретичному, так і в хронологічному плані.

Отже, важливість об’єктивного дослідження проблеми розвитку методики навчання історії в навчальних закладах Галичини в кінці ХІХ – поч.

РОЗВИТОК МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ В УКРАЇНСЬКИХ ШКОЛАХ І ГІМНАЗІЯХ ГАЛИЧИНИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.

ХХ ст. дає можливість стверджувати, що вивчення історії сприятиме розумінню учнями сучасного українського життя, пізнанню минулого, сприятиме формуванню любові до України, вихованню почуттів гордості, шанування традицій. Водночас історія як наука має зміцнити у молоді віру в національні ідеали та виробити розуміння найважливіших форм суспільного життя.

1. Австрія П. Австрійський парламент. Національності Австро-Угорщини. Культурне життя Австрії. Народна освіта в Австрії. – Відень, 1918 – 11 с.

2. Баїк Л., Мітюров Б. Стан народної освіти, школи і педагогічної думки на західноукраїнських землях у період панування Австро-Угорської монархії / Л. Баїк, Б. Мітюров. – Дрогобич: Бескид, 1968. – 98 с.

3. Барна М.М. Розвиток педагогічної освіти в Галичині (1772 – 1939 рр.) / М.М. Барна // Рідна школа. – №7 – 8. – С. 33 – 48.

4. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник / І.Д. Бех. – К.: ІЗМН, 1998. – 204 с.

5. Випперь Р. О преподаваніи исторіи въ австрійськихъ гимназіяхъ // Русская школа. – 1891. – № 11. – С. 120 – 131.

8. Копистяньский А. Оповідання історії Австрійсько-Угорської держави в звязі з всесвітною історією / А. Копистяньский. – Коломия: Галицка накладна Якова Оренштайна, 1914. – 207 с.

9. Кролюницький А.В. Опыт методики элементарного курса истории. С прил. программы курса, хрестоматии из статей разных авторов и библиографических списков кн., карт и картин, относящихся к курсу истории / А.В. Кролюницький. – СПб: Издание акц. общ. печ. дела “Издатель” (Паровая скоропечатня Я.И. Либермана), 1899. – 377 с.

10. Курляк І.Є. Українська гімназійна освіта у Галичині: (1864 – 1918). – Львів, 1997. – 222 с.

11. Методика истории по Кригеру / сост. И. Виноградов и А. Никольский. – Издание типографии А.А. Карцева, 1885. – 176 с.

12. Нариси історії українського шкільництва. 1905 – 1933. Навч. пос./ О.В. Сухомлинська та ін.; за ред. О.В. Сухомлинської. – К.: Заповіт, 1996. – 304 с.

13. Покотило К.П. Практическое руководство для начинающего преподавателя истории / К.П. Покотило. – Изд. ил. В. Казначеева. – С-Петербургъ, 1912. – 460 с.

14. Пометун Е.И. Школьное историческое образование в Украине: пути развития и проблемы / Е.И. Пометун; под ред. члена-кор. Г.П. Шевченко. – Луганск: Изд. Восточноукраинского гос. Ун-та, 1995. – 200 с.

15. Рапаєва М.В. Методи навчання історії у вітчизняній школі другої половини ХІХ – початку ХХ століття: дис. ... кандидата пед. наук 13.00.02 / М.В. Рапаєва; Інститут педагогіки АПН України. – К., 2007. – 205 с.

16. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти / О.Я. Савченко. – К. Богданова А.М., 2009. – 226 с.

17. Семчишин М. Тисяча років української культури / М. Семчишин – К., 1993. – 550 с.

18. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.

19. Ступарик Б. 3 історії розвитку гімназійної освіти / Б. Ступарик // Український освітній журнал. – 1994. – №1. – С. 56 – 67.

20. Ступарик Б.М., Моцюк В.Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772 – 1939) / Б.М. Ступарик, В.Д. Моцюк. – Коломия: Вік, 1995. – 173 с.

22. Sprawozdanie dyrekcji c.k. gimnazjum akademickiego na rok szkolny 1875\6. – Lwow. Z drukarni Towarzystwa imienia Szewczenki / Pod zarzadem Fr. Saraickiego, 1876.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012

